

de ADELA PAKI

II. STRUCTURI SOCIAL-POLITICE

1. METODOLOGIE

1.1. Prelucrarea materialului epigrafic s-a realizat pe cele două categorii de cetățeni romani; *honestiores* și *humiliores*,¹ incluzînd în prima grupă nu numai pe *augustali*², ci și pe *liberții imperiali*, a căror poziție economică este cel puțin la fel de bună și al căror statut este deasupra jurisdicției provinciale. Pentru a facilita înțelegerea concluziilor finale, am întocmit tabele atât pentru *honestiores* (tab. 1–10), grupați pe funcții civile, religioase și militare, cît și pentru *humiliores* (tab. 11).

1.2. Stabilirea numărului exact al celor din cea de-a doua categorie, dar, mai ales, a peregrinilor, este dificilă, criteriile lingvistice fiind insuficiente. Există, de pildă, persoane care sînt siguri cetățeni și care totuși nu folosesc sistemul *tria nomina*³. O atare situație ne-a determinat să renunțăm la un tabel separat al peregrinilor, situația multora dintre ei fiind discutată pe parcursul concluziilor finale.

1.3. Mortalitatea, pe sexe și categorii de vîrstă, este ilustrată de tab. 12, cu mențiunea că datele nu reflectă întru totul situația reală, care va putea fi mai exact cunoscută doar după analiza amănunțită a necropolelor.

Concluzii. Prelucrarea și sistematizarea materialului epigrafic ulpiens impune următoarele constatări, referitoare la structurile socio-politice ale Sarmizegetusei :

1. Organizarea municipală este asemănătoare celei din orice alt oraș provincial roman. Instituțiilor și magistraturilor obișnuite li s-a adăugă aici două funcții de excepție : *sarcedotes Arae Augusti* (tab. 7) și *praefecti quinquennales pro imperatore* (tab. 2).

2. Magistraturile civile⁴, care preced accederea în *ordo decurionum* (tab. 4–5) sînt exercitate de membrii unor familii marcante ca Publii Aelii, Lucii Antonii, Cominii, Caii Iulii, Marcii Procilii, Caii Valerii, Titii Varenii, cei mai mulți de obîrșie italică, deși nu lipsesc nici persoane

* Pentru partea I a studiului și prescurtările din text; A. Paki, în SCIVA, 39, 1988, 4, p. 355–388.

¹ Sărăcia informației epigrafice cu privire la persoanele din așezările rurale dimprejurul Sarmizegetusei, precum și imposibilitatea, prezentată și în prima parte a studiului, de a delimita exact *territorium*-ul, ne-a determinat să renunțăm a mai discuta aspecte legate de dihotomia: populația urbană — populația rurală.

² W. Langhammer, *Die rechtliche und soziale Stellung der Magistratus municipales und der Decuriones*, Wiesbaden, 1973, p. 35.

³ De pildă, Quartus, *mil. leg. XIII G*, în IDR, III/2, 337, sau Priscinus, *bf. eos.*, în IDR, III/3, 86 (Micia).

⁴ Despre *duumviri ulpieni*, R. Ardevan, ActaMN, 21, 1984, p. 97–101.

Tabel 1
EQUITES ROMANI

Nr. crt.	Nume	Funcții	Datare	Zona de prov.
1	P. Ael. Antipater	fl. col. Apul., sac. arae Aug.	după 222	IT
2	P. Ael. Strenuus	sac. arae. Aug. augur. Ulp. Traianae et Apul., dec. Dro-bet., etc.		
3	L. Ant. Priscus	dec. ? (Sarm).	inc. sec. — II	AF sau III
4	M. Ant. Valentinus	dec. munic. Apul. sac. arae Aug. coronatus Dac. III.	238—244	
5	Aur. Constantius	dec. col. Vimin.	după 237	M
6	Aur. Secundus	dec. col. Sarm		
7	Tib. Cl. Augustianus	sac. concilii provinc. III Dac.	222—235	IT ?
8	Cominius Celerinus	pontif. col. trib. leg.	mij. sec. II	N/IT
9	M. Cominius Quintus	pontif., bis quinquennalis, praef. qq. pro imp, sac. arae Aug.		
10	M. Procilius Iulianus	dec. col. (Sarm)	≈ 80—222	IT
11	M. Procilius Regulus	dec. col. (Sarm).	inc. sec. II	„
12	C. Valerius Valerianus	II vir col. Sarm; dec. col. Apul.	după 222	„
13	T. Varenius Pudens	dec. et fl. col. Sarm., praef. qq., dec. mun. Apul., patr. mun. Poroliss., etc.	sîrșit sec. II	„
14	T. Varenius Sabinianus	fl. col. Sarm.; dec. col. Sarm. et Apul.		„
15	M. Ulp. Gemellinus	quaest., II vir., praef. qq. dec. col. Sarm.		autoh. ?
16	...il(ius) Longinus	sac. arae Aug.	după 222 ?	
17	...Ignotus	sac. prov.	după Sep. Severus	

Tabel 2

PRAEFECTI QUINQUENNALES PRO IMPERATORE

Nr. crt.	Numele	Datarea	O C	Zona de proveniență
1	Ignotus (?) C. Ael. Domitianu Gaurus	161—169	lat.	S/IT ?
2	M. Cominius Quintus	≈ 180—222	„	N/IT
3	Q. Ianuarius Rufus	138—161	„	C/IT

Tabel 3
DECURIONES

Nr. crt.	Numele	Datarea	O C	Zona prov.
1	2	3	4	5
1	P. Ael. Fabianus	după 211	lat.	IT
2	Ael. Macrinus Epidianus qui et Epidius?		"	DL
3	P. Ael. Maximianus	159—161	"	autohton?
4	P. Ael. Provincialis		"	"
5	Ael. Septimius		"	"
6	T. Ancharius Octavius	după 222	"	DL
7	L. Ant. Pap. Domitius Priscus	inc. sec. II	"	AF/III
8	L. Antonius Priscus	"	"	"
9	L. Antonius Rufinus	"	"	"
10	L. Antonius L.f. Pap. Rufus	"	"	"
11	L. Antonius Rufus	"	"	"
12	P. Antonius Super	după 237	"	M
13	Q. Antonius Viator		"	W
14	C. Antonius Ursinus		"	III
15	L. Apuleius Marcus	170—180	"	autohton?
16	T. Aurelius Candidus	după 222	"	"
17	Aurelius Ingenuus		"	"
18	M. Aurelius Iulianus	după 222	"	"
19	Aurelius Maximus	mijl. sec. II	"	"
20	Aurelius Secundus		"	"
21	Q. Aurelius Q. f. Pap. Tertius	142	"	"
22	M.? Aurelius Valens	sec. III	"	"
23	M. Aurelius Valentinus		"	"
24	P. Celsenus Constans	inc. sec. II	"	DL
25	L. Clodius Pap. Etriscus		"	W sau DAN?
26	L. Coelius Aelianus	după 222	"	DAN?
27	T. Corbulius Priscianus	prima jum. sec. II	"	autohton?
28	Ulpus Domitius Ulpus f. Pap. Rufinus	inc. sec. II?	"	P?
29	T. Flavius Longinus	inc. sec. II	"	"
30	A. Frisenius Pap. Verus		"	autohton?
31	L. ?Grattius Paternus		lat.	W
32	Ignotus ?C. Aelius Domitianus Gaurus	161—169	"	IT
33	C. Iulius Carus	222—235	"	W
34	T. Iulius Gaianus		"	E?
35	C. Iulius Fronto	222—235	"	W
36	M. Iulius Pap. Iustus		"	W
37	C. Iulius Marcianus		"	"
38	C. Iulius C.f. Pap. Valerius	222—235	"	W
39	Iulius Victorianus		"	"
40	Aurelius Laecanius Paulinus	211—212	"	IT
41	Q. Manilius Pap. Verus	inc. sec. II	"	"
42	M. Pomponius Severus	211—222	"	"
43	M. Proculius Iulianus	inc. sec. II	"	"
44	M. Proculius Regulus	"	"	"
45	M. Proculius Theodorus	prima jum. sec. II	grec.	"
46	C. Romanus Summus		lat.	W
47	C. Sentius Anicetus	205	grec.	III
48	C. Sentius C.f. Sulp. Flaccus		lat.	"
49	Turranius Antoninus		"	DL?
50	M. Turranius Fronto		"	"
51	Sex. Valerius...		"	W
52	Sex. Valerius Fronto		lat.	"

(continuare tab. 3)

1	2	3	4	5
53	Q. Valerius Macrinus ?	inc. sec. II	"	"
54	L. Valerius Rufus		"	AF?
55	C. Valerius C.f. Pap. Surus	222—235	"	IT?
56	...Valerius C.f. Pap. Valentinus	"	"	"
57	C. Valerius Zeno		grec.	"
58	T. Varenius T.f. Pap. Pudens	180—200?	lat.	IT
59	T. Varenius T.f. Pap. Sabinianus	prima. jum.sec.III	"	"
60	Varius Martialis		"	DL
61	M. Ulpius Gemellinus		lat.	autohton?
62	M. Ulpius Iustinus		"	P
63	M. Ulpius Maius	după 222	"	IT
64	M. Ulpius Martialis	"	"	AF
65	M. Ulpius Tertius		"	DL
66	M. Ulpius Victorinus	după 222	"	autohton?
67	...Firmus	107—118	"	"
68	...Herculanus		"	"
69	...II (ius) Longinus	după 222	"	"
70	...Maximus		"	"
71	...Paulus		"	"
72	...Saturninus		"	"

Tabel 4
DVVMVIRI

Nr. crt.	Numele și funcția	Datarea	O.C	Zona proven.
1	P. Aellus Fabianus — qq.	după 211	lat.	IT
2	P. Aellus Strenuus — II viral.	prima jum.secIII	"	"
3	P. Aellus Thelmes — II viral.	"	semit.	E
4	P. Aellus Thelmes — II viral.	"	"	"
5	L. Antonius L.f. Pap. Rufus — II viral.	inc sec. II	lat.	AF sau III
6	C. Clodius Secundinus — II viral.		"	W sau DAN
7	M.Cominius M.f. Pap.Quintus — bis.qq	≈ 180 ≈ 222	"	N/IT
8	C. Iullus Metrobianus — II vir. et qq.		grec.	"
9	C. Iullus Valens — II vir l.d.		lat.	IT sau AF
10	C. Iullus C.f. Pap. Valerius — II viral.	222—235	"	W
11	C. Mettius Cassianus — II vir.		lat/semit.	IT
12	M. Opellius M.f. Pap. Adlutor — II vir.	107—118	lat.	DL
13	M. Procllius Niceta — II vir.	inc. sec. II	grec.	IT
14	M. Procllius Theodorus — II vir.et.qq.	prim. jum. sec.II?	"	"
15	Spedius Clemens — II vir.		lat.	DL
16	Sex. Valerius Fronto — II vir.		"	W
17	L. Valerius Rufus — II vir.		"	AF?
18	C. Valerius C.f. Pap. Surus — II vir.	222—235	"	IT?
19	...Valerius C.f. Pap. Valentinus — II vir et qq.	222—235	"	"
20	C. Valerius C. f. Pap. Valerianus— II vir	după 222	"	"
21	C. Valerius Zeno - II vir		grec.	"
22	T. Varenius Probus — II vir. et qq.	mijl. sec. II	lat.	IT
23	T. Varenius T.f. Pap. Pudens — praef.	≈ 180 ≈ 200?	"	"
24	Vibidius Valentinus — qq.		"	"
25	M. Ulpius Gemellinus—IIvir. et praef.qq.		"	autohton?
26	M. Ulpius Restutus — II vir.		"	P?
27	...Rufinus (?) — II viral.		"	"

Tabel 5

AEDILES ET QUAESTORES

Nr. crt.	Numele și funcția	Datarea	O.C.	Zona proven.
1	L. Antonius l.f. Pap. Rufus — aedilicius	inc. sec. II	lat.	AF sau HI
2	L. Apuleius Marcus — quaestor	170—180	„	
3	L. Coelius Aelianus — aedilicius	după 222	„	DAN?
4	M. Opellius M.f. Pap. Adiutor — quaestor aedilis.	107—118	„	DL
5	M. Pomponius Severus — quaestor	211—222	„	IT
6	Sex. Valerius Fronto — aedilis		„	W
7	L. Valerius Rufus — quaestor		„	AF?
8	C. Valerius C.f. Pap. Surus — aedilis	222—235	„	IT?
9	... Valerius C.f. Pap. Valentinus — aedilicius	„	„	„
10	Vibidius Valentinus — aedilis		„	IT
11	M. Ulpus Gemellinus — quaestor		„	autohton?
12	...Herculanus — aedilicius		„	

venite din E ca: Publii Aelii Theimetes C. Mettius Cassianus (?); din W: C. Iul. Valerius, Sex, Val. Fronto sau din Dan: M. Opellius Adiutor, L. Coelius Aelianus (?), Spedius Clemens. Unii dintre ei sînt probabil veterani ai războaielor dacice, deși nu avem nici o dovadă epigrafică certă în această privință. Doar șase dintre ei ⁵ au un *cursus honorum* complet ⁶ (tab. 3, nr. 52, 54—56, 61) majoritatea fiind menționați direct în ordinul decurionilor, acel senat municipal, creat odată cu înființarea coloniei și ale cărui puteri sporesc în sec. III. Sursele epigrafice ulpiense relevă o activitate bogată a ordinului decurionilor; edictarea de decrete, *decreta decurionum*, prin care se acordă locuri pentru ridicarea monumentelor și inscripțiilor ⁷, pentru instalarea unor obiecte de interes municipal, cum ar fi, de pildă, o *statera publica* ⁸, se acordă onoruri ⁹, se ordonă lucrări edilitare ¹⁰ și se dispune trimiterea unor *legati Romam*, cu prilejul unor festivități ¹¹. Tot din inițiativa ordinului decurionilor se întreprind diverse gesturi de lealitate politică cum este acordarea de magistraturi împăratului. Persoanele care-l înlocuiesc în funcție, *praefecti quinquennales pro imperatore* ¹², sînt personaje înstărite și de mare influență în ierarhia municipală. Că „tot ceea ce într-un oraș avea rang, nume și importanță politică s-a regăsit în ultimă instanță în acest for sau s-a străduit din răspuneri să fie primit în acest for” ¹³ este o afirmație pe deplin dovedită la Ulpia Traiana.

⁵ *Ibidem*, p. 99 (în legătură cu numărul mic al magistraților cunoscuți).

⁶ *Ibidem* (nesocotind calitatea de *quinquennalis*, exercitată de nouă personaje, dintre care cinci au fost și *duumviri*, iar unul *aedilis*).

⁷ IDR, III/2, *passim*.

⁸ IDR, III/2, 14.

⁹ *Ibidem*, 72, 105, 129, 219.

¹⁰ *Ibidem*, 11.

¹¹ IDR, III/1, 56 (Băile Herculane): *legati ad consulatum Severiani* (a. 153).

¹² Despre această prefectură, R. Ardevan, *ActaMN*, 18, 1981, p. 437—442.

¹³ W. Langhammer, *op. cit.*, p. 189.

Tabel 6

LIBERTI IMPERIALI

Nr.	Numele	Funcția	OC	Datarea
1	M. Aurelius Crescens — Auggg. lib.	dispensator	lat.	209—211
2	Claudius ? Timocrates — Aug. lib.		grec.	sec. III
3	Allianus — Aug. n. verna. servus		lat.	„
4	Ampliatas — Aug. n.		„	„
5	Augustalis — Imp. nn.		„	a 2 jum. sec. II — inc. sec. III
6	Bubalus — Aug. lib.	tabularius	grec.	sec. III
7	Carpion — Aug. lib.		„	„
8	Carus — Caes. n. verna		lat.	211—212?
9	Constantianus — Aug. lib.		„	„
10	Epipodius — Aug. n. verna		grec.	„
11	Eutyches — Auggg. nnn.	villicus	„	209—211
12	Fortunatus — Aug. lib.	dispensator	„	sec. III
13	Gallicanus — verna (?) Aug. n. (?)	adiutor tabularii	lat.	„
14	Herculanus — Augg. nn. verna	adiutor tabularii	„	198—200
15	Herculanus — Aug. n.		„	211—212
16	Hygia — Imp. nn.		grec.	a 2 jum. sec. II — prima jum. sec. III
17	Ianuaris — Aug.	ex arcario	lat.	„
18	Ianuaris — Augg. lib.	nummularius	„	„
19	Ignotus — Aug. lib.	adiutor tabularii	„	„
20	Liberalis — Aug. n. verna	librarius	lat.	sec. III
21	Nemesianus — Caes. n. servus		grec.	Caracalla 196—198
22	Optatus — Aug. n. verna		lat.	„
23	Philomusus — Aug. n.		grec.	„
24	Primitivos — Aug. lib.		lat.	222—235
25	Severus — Aug. lib.	tabularius prov. Dac. Apul.	„	„
26	Valentina — Aug. n. verna		„	„
27	Valentinus qui et Potinianus — Aug. n. verna		„	„
		librarius ab instrumentis censualibus	„	„

Tabel 7

SACERDOTES ARAE AVGVSTI

Nr. crt.	Numele	Datarea	O C	Zona provenien.
1	P. Aelius Antipater	după 222	grec.	IT
2	P. Aelius Strenuus		lat.	„
3	M. Antonius Valentinus	238—244	„	„
4	Tib. Claudius Augustianus	222—235	„	IT
5	M. Cominius M. f. Pap. Quintus	180—222	„	N/IT
6	...il(ius) (Lo)ngi(nus)	după 222	„	„
7	Ignotus	după Sept. Severus	„	„

Tabel 8

AVGVSTALES

Nr. crt.	Numele	Datarea	O.C.	Zona provenien.
1	Sex. ? Annii Paternius		lat.	W
2	L. Antistius Onesimus		grec.	IT sau AF
3	Q. Attius Anthimus		„	W?
4	Sex. Attius Secundus	ante 170	lat.	„
5	Aurelius? Priscianus		„	„
6	Q. Aurelius Saturninus	142	„	autohton
7	T. Aurelius Vitalis	după 222	lat.	„
8	D. Baebatius Chrysanthus		grec.	IT
9	C. Bovius Symphorus		„	„
10	C. Caecilius Felix		lat.	AF
11	L. Cassius Marcio		grec.	E
12	Cassius Maximus		lat.	„
13	T. Claudius Anicetus	după 235	grec.	C/IT?
14	Tib. Claudius Ianuarius		lat.	„
15	M. Cornelius Primus		„	IT?
16	M. Cornelius Stratonius		grec.	E?
17	Ulpus Domitius Hermes	inc. sec. II	„	P?
18	Domitius Hipponicus	„	„	„
19	Domitius Onesimus	„	„	„
20	Domitius Regulus	„	lat.	„
21	Flavius Fortunatus		„	E?
22	Flavius Soterius		grec.	E
23	M. Iulius Victor	după 222	lat.	IT sau AF
24	Lucilius Lucilianus		lat.	IT sau W
25	M. Proclius Aphrodisius	după 222	grec.	IT
26	Septimius Asclepiades	inc. sec. III	„	E
27	C. Spedius Valerianus		lat.	DL
28	C. Spedius Victor		„	„
29	Suronius Adrastus		grec.	W
30	C. Titius Agathopus		„	DL
31	C. Togernius Ingenius	după 222	lat.	W
32	Valerius Threptus	inc. sec. II	grec.	E
33	Venetius Privatus	după 222	lat.	DL sau W
34	M. Veponius Maximinus		„	W
35	Q. Vibius Amillus	107–138	grec.	IT
36	Ulpus A...			
37	M.(?) Ulpus Fuscianus		lat.	autoh.?
38	... Antipater		grec.	
39	... Chrys...(?)		„	
40	... Crescentio		lat.	
41	... Eutyches		grec.	
42	... Marcio		„	
43	... Marcus		lat.	
44	... Valentinus		„	
45	... Vitalianus Esurio (?)		celt./lat.?	

Tabel 9

PONTIFICES ET FLAMINES

Nr. crt.	Numele	Datarea	O C	Zona proven.
1	Ignotus ? C. Aelius Domitianus Gaurus fl.	161—169	lat.	IT
2	Q. Aurelius Q. f. Pap. Tertius — fl.	142	„	„
3	Cominius Celerinus — pontif.	mijl. sec. II	„	N/IT
4	M. Cominius M.f. Pap. Quintus — pontif.	≈180≈222	„	„
5	Q. Ianuarius Q.f. Collina Rufus — fl.	138—161	„	C/IT ?
6	M. Procilius M.f. Pap. Niceta — fl.	inc. sec. II	grec.	IT
7	C. Spedius Hermias — fl.		„	DL ?
8	Sex. Valerius Sex. f. Pap. Fronto — fl.		lat.	W
9	T. Varenius T.f. Pap. Pudens — fl.	≈180?—200?	„	IT
10	T. Varenius Sabinianus — fl.	prim. jum. sec.III	„	„

Tabel 10

MILITES ET VETERANI

Nr. crt.	Numele	Atribuții	Alte funcții	Datarea	zona prov.
1	2	3	4	5	6
1	P. Aelius Theimes	ex> coh. I Vindelic. vet.	II viral col. Sarm	prim. jum. sec. III	E
2	P. Aelius Theimes?	vet.	II.viral col. Sarm.	„	„
3	P. Antonius	trib. coh. IIII Delm (?),		după 237	M
4	Aur. Gaius	bf. cos		238—244	
5	Aur. Ingenius	miles leg. XIII G. Antoniniana		inc. sec. III	autohton ?
6	M. Aur. Valens	actarius		sec. III	
7	M. Calventius Viator	exercitator equitum singularium, leg. IIII F.F.			
8	Claudius Saecularis	bf. cos.		112—117	W
9	Cominius Celerinus	trib. leg. (XIII G ?)	pontif.col.	după 170	C/IT
10	L. Dasumius Priscus	?; vet. leg. XIII G.		mijl. sec. II	N/IT
11	C. Domitius Valens	?; leg. XIII G			DL
12	T. Flavius...	bf. cos.		după 170	DL ?
13	P. Helvius Primanus	librarius cos.		„	
14	C. Iavolenus Modestus	> leg. XIII G.			N/IT
15	Iulius C...	?N.P.O.; vet.			E?
16	C. Iulius Carus	frumentarius	dec. col. Sarm.	222—235	W
17	C. Iulius Macer	>		inc. sec. II	
18	Iulius Priscus	?; vet.			
19	C. Iulius Sabinus	miles leg. XIII G; librarius a rationibus			IT sau AF

(continuare tab. 10)

1	2	3	4	5	6
20	Q. Iulius Secundinus	vet. leg. XIII G.			DAN
21	C. Iulius Valerianus	bf. cos.	dec., II vir.	222—235	W
22	C. Iulius Valerius	ex.bf. cos., vet. leg. XIII G. Severianae	col. Sarm.	inc. sec. III	W
23	C. Laberius Iustus	? leg. XIII G.			IT
24	Aurelius Laecanius Paulinus	Ex. custode armorum. coh. I Vindelic.; vet. signifer; vet. leg. XV Apol. cornicularius procuratoris		211—212	IT?
25	Q. Manlius Verus			inc. sec. II	N/IT? AF?
26	C. Petronius Iustus				IT
27	Sex. Pilonius Modestus	>leg. IIIIF.F., coh. III; hastatus post....		102—118	S/IT
28	P. Aelius Septimius Audeo				
29	Aelius Septimius Romanus	ex> N.P.O.; vet. miles leg. XIII G; adiutor officii corniculariorum signifer leg. XIII G.		sec. III	E
30	G. Valerius Ingenus	vet. leg. V M., missicius praefecti		209—211	"
31	Q. Valerius Macrinus(?)		dec. col. Dac. Sarm.	inc. sec. II?	W
32	L. Valerius Rufus	ex. bf. cos., vet. XIII G.	dec. col.		AF?
33	T. Varcnius Pudens	praefectus cohortis	fl. col.; dec. col. qq. Sarm.	≈ 180 ≈ 200 ?	IT
34	M. Verpidius Silvanus	eques alae II Pann.			W(N,R?)
35	M. Ulpus Gemellinus	praef. coh. IIIIF. Commag.	qq., II vir; dec. co. Samr.		autoh?
36	M. Ulpus Marteialis	?; vet.	dec. col. Sarm.	după 222	AF?
37	Ulpus Maximianus	bf. cos.	dec. col. Dac	sec. III	
38	... Firmus	vet. leg. IIIIF.F.	Ulp Trai Aug. Sarm.	107—118	
39	... Gemellus	praef. coh. I Aug. Thr.			E
40	Quartus...	mil. leg. XIII G.			
41	... Priscinus	bf. cos.		după 170	
42	... Iulius Sallustianus	? ala Electorum			

Se constată astfel, o dublă tendință: pe de o parte, de a prezerva drepturile familiilor care au acaparat dintru început puterea politică¹⁴, pe de altă parte de a sparge barierele de „castă” de către noii îmbogățiți, pe baza puterii economice dobândite¹⁵.

¹⁴ Ilustrată de accesarea la demnitatea de *decurior*, de-a lungul mai multor generații, în familiile lui L. Ant. Rufus, C. Iul. Valerius și Sex. Valerius...

¹⁵ Ilustrată de pătrunderea, începută cu domnia lui M. Aurelius — v. ex. lui L. Apuleius Marcus, *homo novus* (IDR, III/2, 11), care „porticus cum cubiculis... restituit” în urma atacurilor marcomanice — a unor personaje de condiție modestă: Acl. Macrinus Epidianus qu. et Epidius? (IDR, III/2, 368), sau T. Aur. Candidus, fiu de libert ajuns augustal (IER, III, 2, 389). Uneori, imposibilitatea pătrunderii în „castă” închisă a decurionatului este suplinită de acordarea unor titluri onorifice, *ornamenta decurionalia*: Sex. Attius Secundus (IDR, III/2, 105 etc.) și Ulp. Domitius Hermes (IDR, III/2, 121 etc.). Totuși, se pare că completarea locurilor în *ordo decurionum* era o problemă, cazul lui M. Ulp. Tertius (IDR, III/2, 449), ajuns decurion la 21 ani, sub limita de vîrstă admisă.

Tabel 11

HUMILIORES

Nr.	Numele	Calit.	Funcții	Datarea	OC
1	2	3	4	5	6
1	Acl. Primitiva	1.			lat.
2	Acl. Diogenes	?	(ex)coll. utriclariorum		grec.
3	Acl. Firminus	al.			lat.
4	L. Acl. Hylas	1.	XX(hercd)lib.		grec.
5	Acl. Theodorus	al.			"
6	L. Ant. Epagathus	1.		Inc. sec. II	"
7	Aur. Epictesis	1.?		sec. III	"
8	M. Aur. Fortunatus (?)	1.	(ex)dec. III coll. fabr.	"	lat.
9	Aur. Fortunata	1.?		după 222	"
10	Aur. Marinus Marini f.	1.?	vexillarius coll. fabr.	sec. III	"
11	Aur. Valens	?	dec. coll. fabr.	"	"
12	Baebatia Gamice	colib.			grec.
13	M. Bassius Aquila	?	(ex)dec. IIII coll. fabr.		lat.
14	Cornelius Cornelianus	"	defens. lectic		"
15	Crassus Macrobius	"	" negotiat.	după 170	grec.
16	M. Domitius Primus	"	(ex)coll. fabr.		lat.
17	P. Flaccinus Felix	1.?	dec. coll. fabr.		"
18	Flavia Crispina Vetilla	"			"
19	T. Fl. Aper	"	scriba col.		grec.
20	Fl. Bellicus	"			lat.
21	Fl. Graecinus	"	patronus dec. IIII coll. fab.		"
22	Fl. Trofimius	"			grec.
23	L. Fl. Valens?	"	patronus coll. fabr.		lat.
24	Fl. Zora	?	dec. coll. fabr.	sec. III	semit.
25	Gaius Gaianus	"	(ex)dec. IIII coll. fabr.		lat.
26	Q. Ianuarius Zosimus	"	(ex) coll. fabr.		grec.
27	Iulia Maxima	1.?		după 222	lat.
28	C. Iul. Eucharis	fam. cos		208 — 217	grec.
29	C. Iul. Marcus	?	(ex)coll.fabr.		lat.
30	Lisinia Callityche	1.?			grec.
31	Maxima Butes	"			"
32	M. Proculus Primus	1.			lat.
33	Publicia Eutychia	1.?			grec.
34	P. Publicius Anthus	1.			"
35	Publicius Cletus	"			"
36	Servilia Primitiva	"			lat.
37	L. Val. Epigonus	1.?			grec.
38	L. Val. Eutr(apelus?)	"			"
39	L. Val. Eutyclus	"			"
40	C. Val. Maximus	?	pegmarius?		lat.
41	Val. Niceforus	1.		după 222	grec.
42	Val. Philinus	?	(ex)coll.fabr.		"
43	Val. Protus	1.		după 222	"
44	T. Varenius Gallicanus?	?	dec. coll. fab.ter. inagister	"	lat.
45	Ulpia Candida	1.?			"
46	Ulpus Eucharistus	"			grec.
47	M. Ulp. Sa...	?	(ex)dec. XIII coll. fabr.		lat.?
48	Adrastus	1/s			grec.
49	Alexander	s.?	gladiator?		"
50	Antigenes	1.?			"

(continuare tab. 11)

1	2	3	4	5	6
51	Antoninus	„			lat.
52	...Chryseros	„			grec.
53	Conservator	l.pub.		lat.	
54	Diogenes	l.	v.k. disp.	209—211	grec.
55	Euhemer	l/s			„
56	Eumorfos(?)	l.?			„
57	Euprepes	s.			„
58	Eutyches	l.	actor P. Aelii Antipatri	inc. sec. III	„
59	Eutyches	„			
60	Felix	„			lat.
61	Hermadio	„			grec.
62	Iiilarus	l/s			lat.
63	... Laurentianus	?	(ex)coll. fabr.		„
64	Logismus	l/s		142	grec.
65	... Long...	?	salariarius		lat.
66	Marcus	l/s			„
67	Merops	l.?			grec.
68	Noumenios	„			„
69	... Philotinus	„			„
70	Proshodus	l/s		142	„
71	Protas	l.	vik. disp.		„
72	Severus	l.?			lat.
73	Synethus	l.	adiutor tabularii		grec.
74	Synda	„	scriba „	sec. III	asian.
75	Terentianos	l.?			grec.
76	Timotheus	l/s			„
77	Titianus	„			lat.

Tabel 12

MEDIA DE VIAȚĂ

Sexul/vîrsta	Minimum	Maximum	Media %
Bărbați	19	89	51.7
Femei	18	71	40.3
Copii	sub 1	15	7.9

3. Nelegate direct de activitatea municipală a orașului propriu-zis, ci de calitatea sa de capitală a provinciei, sînt și funcțiile civile din aparatul administrativ al procuratorului financiar, *tabularii et adiutores tabularii, arcarii, dispensatores, librarii, nummularii, villici*, oficii conduse de libertți imperiali a căror prosperitate economică este adesea atestată ¹⁶ (tab. 11).

¹⁶ Vezi, de pildă, acțiunea lui Nemesianus, care a ridicat un templu pe cheltuiala sa. Se remarcă, însă, din studiul tabelului, că toți libertții imperiali databili se încadrează în sec. III, ceea ce ar putea conduce la concluzia creșterii rolului lor în administrarea provinciilor în această epocă.

4. Sacerdoțiile sînt reprezentate la Sarmizegetusa atît de simpli *pontifices et flamines*, aleși dintre persoanele onorabile, deținătoare de demnități civile majore¹⁷ (tab. 9), cit și, mai ales, de două instituții, diferite ca structură și statut social, dar similare prin scopul pentru care au fost create: reprezentarea și a slujirea cultului imperial, menite să întrețină credința față de Roma și împărat. Prima instituție, *Concilium trium Daciarum*¹⁸, condusă de un *sacerdos arae Augusti* sau *coronatus trium Daciarum* era alcătuită din reprezentanții tuturor așezărilor provinciilor. Atribuțiile sale, limitate de cele ale guvernatorului, se mărgineau la discutarea unor probleme și consemnarea hotărîrilor în inscripții¹⁹. Nu sînt cunoscute încă cu exactitate data înființării conciliului²⁰ și nici locul unde își avea sediul²¹. Datele epigrafice vădese însă că membrii săi (tab. 7.) sînt fruntași ai vieții publice din întreaga provincie și deținătorii unor averi²² care i-au adus în ordinul ecvestru (tab. 1). Cealaltă instituție este cunoscutul colegiu al augustalilor. Situați din punct de vedere juridic între *decuriones* și *plebei*²³, ei reprezintă o pătură de îmbogățiți²⁴ care, neputîndu-și totuși depăși condiția juridică, își satisfac astfel ambițiile sociale și dorința de onoruri. Funcția pare a fi monopolizată de cîteva mari familii: Attii, Cassii, Flavii, Spedii (tab. 8). În general, zonele de proveniență a augustalilor sînt mai diverse decît în cazul decurionilor, dovadă a accederii unor categorii mai largi de persoane, în special *homines novi*. Colegiul avea un *album*²⁵ și dispune de un edificiu, *aedes Augustalium*, situat în for, indiciu al unei poziții însemnate la nivelul provinciei, poziție susținută și de faptul că unii dintre membrii săi dețineau demnități în mai multe orașe²⁶.

5) În cazul în care au cetățenia romană, militarii activi (tab. 10) fac parte din populația orașului²⁷ și joacă un rol important în apărarea acestuia, precum și în poliția publică sau privată. Faptul că, din timpul lui Hadrian și pînă la M. Aurelius, guvernatorul Daciei Superior exercita în același timp și comanda *legiunii XIII G.* implică prezența dintru început a unui puternic anturaj militar, alcătuiind oficiile guvernatorului și ale procuratorului financiar²⁸. Din aceste din urmă ne e cunoscut un singur subofițer, un *cornicularius*²⁹, în schimb, despre primul informațiile

¹⁷ Dintre cele nouă personaje, doar C. Spedius Herminas este necunoscut în elita societății ulpiene. Pe de altă parte, aceste personaje sînt și proprietare ale unor averi considerabile care le permit să-și onoreze obligațiile bănești față de obște, cf. IDR, III, 2, 72: Q. Aur. Tertius. *ob. honorem flaminii et HS LXXX N ad muniam dedit.*

¹⁸ C. Daicoviciu, *ActaMN.* 3, 1966, p. 153—163.

¹⁹ IDR, III/2, 79 (Severus Alexander) și 80 (Gordian).

²⁰ Discuții mai recente pe această temă: I. Piso, *ActaMN.* 9, 1972, p. 467 sq. și R. Ardevan, *op. cit.*, p. 441.

²¹ C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 162, susține că *Ara Augusti* se află în curtea Palatului Augustalilor. Trebuie totuși remarcat că patru dintre cei șase *sacerdotes* au legături foarte strîns cu Apulum.

²² R. Ardevan, *ActaMN.* 15, 1973, p. 169: P. Ael. Antipater este mare proprietar de terenuri, undeva în zona Tibiscum; P. Ael. Strenuus este *conductor pascui, salinarum et conu.*; M. Cominius Quintus este patron al fabricilor, deține o cărămidărie.

²³ W. Langhammer, *op. cit.*, p. 35.

²⁴ IDR, III/3, 37 (Feliucu de Jos), de pildă Fl. Sotericus, *conductor (ferrariarum).*

²⁵ IDR, III, 2, 65.

²⁶ C. Titius Agathopus, *aug. col. Sisciae et Sarm.* *ibidem*, 165.

²⁷ W. Langhammer, *op. cit.*, p. 39.

²⁸ A. von Domaszewski, *Die Rangordnung des römischen Heeres*, Köln — Graz, 1967.

²⁹ IDR, III/2, 267, C. Petronius Iustus, care este probabil din IT, cf. un T. Petr. Iustus (CIL, IX, 6390), un ... Petr. Iustus (CIL, IX, 6022) și un L. Petr. Iustus (CIL, XI, 6712).

sint mai ample. Este atestat un *exercitator equitus singularium*, M. Calventius Viator ³⁰, fost combatant (>) în *leg. IIII F.F.*, reținut la Sarmizegetusa și pus la dispoziția guvernatorului C. Avidius Nigrinus (a. 112 — ?117). Sint atestați numeroși *beneficiarii cos.*, trimiși uneori în alte localități, cu diverse misiuni ³¹; un *frumentarius, librarii cos.*; un *adiutor off. cornie.* și un *actarius*. Cei mai mulți, însă, sint centurioni ale căror atribuții exacte nu sint menționate, ei fiind, probabil, comandanți de vexilații dislocate pentru pază și supraveghere ³² sau pentru executarea unor lucrări edilitare ³³.

6) Veteranii din Ulpia Traiana (tab. 10) provin din unități militare diferite: *legiones* (XIII G.; XV Apol.; V Mac.); *cohortes* (I Vindelic.; I Aug. Thr.; II Fl. Commag.; III ∞ Delm.) și *numeri* (N.P.O.) și sint de obirșii diverse, dar, în general, mai ușor de stabilit decît în cazul altor categorii de persoane. Așezați împreună cu familiile lor în capitala Daciei, după *honesta missio*, ei erau sau deveneau cetățeni romani, pe aceeași treaptă cu decuriones ³⁴ și puteau lua parte la viața politică a orașului. La Sarmizegetusa, din cei 15 veterani cunoscuți, doar 7 dețin demnități municipale (*II vir, dec.*). Această proporție (sub 50%), ca și proporția redusă a participării veteranilor la onorarea demnităților municipale (doar 7% din numărul decurionilor sint veterani) indică o importanță redusă a elementului militar la formarea păturii aristocratice, conducătoare. Spre această concluzie converge și informația extrem de redusă cu privire la primii veterani încetățeniți de către Traian, dintre care sint cunoscuți doar trei ³⁵.

7) Categoria socială de *humiliores* este reprezentată de negustori, avocați, slujbași, meseriași, gladiatori etc., mulți dintre ei de condiție juridică ne-liberă. Tendința de înavuțire și, pe baza acesteia, de pătrundere în pătura aristocratică este ilustrată fie de ocuparea acelor demnități și obținerea acestor onoruri care le sint accesibile, fie de căsătoriile mixte ³⁶, dovezi sigure că nu întotdeauna bunăstarea materială era direct proporțională cu starea socio-juridică. Slavii publice și libertii ulpieni dispuneau de un colegiu, la al cărui *genius* se închină două personaje cu nume semnificative: Publii Publicii Anthus și Cletus ³⁷. Deși frecvența de *cognomina* grecești este mai mare și chiar proporția zonelor de proveniență este mai

³⁰ IDR, III/2, 205. Personajul este de origine celtică, după cum o dovedește *nomen*-ul (II, I, 703), *cognomen*-ul (II, III, 271) și dedicația *Eponabus et Campestribus* (M. Macrea, AISC, 5, 1944—1948, p. 247—249).

³¹ De pildă, Aur. Gaius, trimis la Ampelum să ia măsuri de organizare și apărare în timpul lui Gordian.

³² Permanența prezenței unor detașamente la Sarmizegetusa este dovedită de statistica densității inscripțiilor unității apulense, statistica în care Ulpia Traiana ocupă locul al doilea, iar reîmprospătarea efectivelor este ilustrată de inscripția din IDR, III/2, 245, închinată de „*translati in legionem XIII G*” (V. Moga, *Din istoria militară a Daciei romane*, Cluj-Napoca, 1975, p. 61).

³³ Ca instalarea conductei de apă în timpul lui Gn. Papinius Aelianus (a. 131—132), IDR, III/2, 8.

³⁴ Vezi supra nota 27.

³⁵ Vezi tabel 10/25, 31, 38.

³⁶ IDR, III/1, 272 (Marga); IDR, III/2, 189, 390, 402, 457.

³⁷ *Ibidem*, 218.

în favoarea zonei de E, totuși mulți au emigrat, împreună cu familiile cărora le aparțineau, din W sau chiar din IT ³⁸.

8) Dintre *peregrini*, cei mai cunoscuți sînt comercianții, sosiți fie din W (Augusta Treverorum) ³⁹, fie din E (Syria) ⁴⁰. Majoritatea sînt, însă, persoane a căror calitate nu e menționată: Antonia din Pergamon, căreia soțul îi pune un epitaf redactat în termeni poetici (IDR III/2, 382), la fel cum îi pune și un Aelius soției sale Marcellina (IDR III/2, 430). Iacchius, cu soția Saturnina și servul (?) Timotheus (IDR III/2, 441) fac parte din aceeași categorie. Nu este exclus ca peregrini să fie și preoții palmyreni, care au ridicat pe cheltuiala lor un templu (IDR III/2, 20). De asemenea, este posibil ca, printre cei cu nume aberante și de condiție juridică peregrină, să se găsească și autohtoni, deși nu există dovezi certe în acest sens.

Așadar, informațiile epigrafice oferă despre locuitorii Ulpiei Traiana o imagine dinamică, al cărei punct de plecare îl constituie un proces de omogenizare a coloniștilor veniți din toate părțile Imperiului, diferențierile etnice fiind puse în umbră de cele sociale ⁴¹. Aristocrația municipală, probabil inițial o grupare relativ restrînsă, constituită din elita primului val de coloniști și urmașii acestora, suferă transformări în timp, pe măsură ce și diferențierile sociale țin tot mai mult cont de puterea economică și nu de considerente de vechime sau puritate de castă. Din sec. III, atît membrii vechilor familii de vază, cît și *homines novi* își bazează averea și, proporțional, influența socială, pe profiturile unor ocupații rentabile care îi propulsează în gruparea de *honorati*, indiferent de punctul de la care au pornit spre cucerirea unui loc în ierarhia municipală. Mixajul etnic este urmat de un mixaj social, fapt vădit de pătrunderea autohtonilor, respectiv a persoanelor de condiție socială mai modestă, pînă în virful piramidei sociale. Acestor tendințe de provincializare a structurilor socio-politice, li se opune prezervarea vechilor relații economice, politice și de rudenie cu zonele inițiale de proveniență, chiar și în sec. III, dovadă a integrării armonioase a coloniștilor ulpieni în viața general-provincial-romană. O atare integrare este vădită epigrafic, populația Ulpiei Traiana Sarmizegetusa fiind o populație latinofonă și romanizată care a adoptat un mod de organizare și de viață tipic și profund romane.

THE POPULATION FROM ULPIA TRAIANA SARMIZEGETUSA (II)

ABSTRACT

The second part of the study concerning the population of the capital of Roman Dacia (for the first part see SCIVA, 39, 4, 1988, p. 355—368) is conceived on the same methodological idea as the first one

³⁸ De pildă, L. Ant. Epagathus, libert al unei familii originare din AF sau HI sau cei trei Lucii Valerii, Epigonus, Eutrapelus și Eutyches, aparținînd de familii venite probabil din aceeași zonă cf. și I. I. Russu, *Colloques internationaux du Centre National de la recherche scientifique, L'onomastique latine*, Paris, 1977, p. 358.

³⁹ IDR, III/2, 472; I. Piso, *Apulum*, 14, 1976, p. 444.

⁴⁰ IDR, III/2, 203, 298.

⁴¹ Pentru aceasta și referirile următoare la structurile etnice, vezi partea întâi a studiului.

(I. Methodology ; II. Analysed information ; III. Conclusions). The first two chapters of the study allowed the author to reach the following conclusions concerning the social and political structures of the ulpian population :

1. The top of the social hierarchy is the leading class (*honestiores*) which changes in time, both ethnically and socially. Initially, it was constituted mainly from Italics (See Tabela) later (second half of c. 200 and especially c.300) it was penetrated by elements of Oriental and even native origin. On the other hand, initially it seems to have been mainly hermetical later it opened itself to the newly rich, resulted from trade and other money-making occupations. Another important social category, the *humiliores*, rather varied as ethnics and social position, clearly shows a tendency in ascending to the top of the social pyramid either by mixed marriages or by accepting those functions and public honours which were reserved for them. No final statement can be made for the *peregrini*.
2. The magistracies and the political institutions are the usual ones (See Tabela). It can be observed a poor possibility of fulfilling the places in the political forums of the city as well as a poor presence of the military in the group of those who accept public responsibility.

